

The Fugue of the Five Senses and the Semiotics of the Shifting Sensorium

Selected Proceedings

from the 11th International Conference of the Hellenic Semiotics Society

editors:

Evangelos Kourdis
Maria Papadopoulou
Loukia Kostopoulou

e-book (pdf)

The Fugue of the Five Senses
and the Semiotics of the Shifting Sensorium

Selected Proceedings
from the 11th International Conference
of the Hellenic Semiotics Society

editors:

Evangelos Kourdis
Maria Papadopoulou
Loukia Kostopoulou

publisher:

The Hellenic Semiotics Society
Ελληνική Σημειωτική Εταιρεία

ISBN 978-618-82184-1-3

© **Thessaloniki, 2019**

for the publication

the Hellenic Semiotics Society

for the proceedings

the authors

The Fugue of the Five Senses and the Semiotics of the Shifting Sensorium

Selected Proceedings

from the 11th International Conference of the Hellenic Semiotics Society

editors:

Evangelos Kourdis
Maria Papadopoulou
Loukia Kostopoulou

Contents

INTRODUCTION

The Fugue of the Five Senses and the Semiotics of the Shifting Sensorium 09

PLENARY SPEECH

Klaus Sachs-Hombach

Visual Communication and Multimodality 16

I. ART

Irene Gerogianni

In the Company of Strangers. Avant-garde Music and the Formation
of Performance Art in Greece from the 1960s to the 1980s 28

Μαρία Δημάκη-Ζώρα

Από το ρητό προς το άρρητο και από το ορατό προς το πολλαπλά αισθητό 38

Ifigeneia Vamvakidou, Andromachi Solaki, Lazaros Papoutzis

Exploring the sense of touch through sculpture:
the communist monument in Florina 48

May Kokkidou, Vaia Eleni Paschali

Beyond Senses: the existential agony of David Bowie
in the “Blackstar” video-clip 60

Karin Boklund-Lagopoulou

The senses in language: The function of description 72

Maria Kakavoulia, Periklis Politis

Metaphors of the lower senses in Greek modernist poetry 82

Λουίζα Χριστοδουλίδου, Μιχαήλ Παπαδόπουλος

Σημειωτικοί κώδικες μέσω της αφής και της κιναισθητικής διαφοροποίησης 98

Νεφέλη Κυρκίτσου

Η συμβολή της ψυχανάλυσης στην κατανόηση της κίνησης στη σύγχρονη τέχνη 108

II. MEDIA AND MULTIMEDIA

Spiros Polimeris, Christine Calfoglou

The multi-sensoriality of virtual reality immersion: An experimental study 120

Nassia Chourmouziadi	
The Deadlock of Museum Images & Multisensoriality	130
Elizabeth Stigger	
An analysis of internationalization through university foreign language homepages	138
Irene Photiou, Theodora A. Maniou	
Game applications as a form of popular culture. The engagement of human senses in multimedia environments	154
Αναστασία Χολιβάτου	
Η αφηγηματικότητα στο πλαίσιο της διαδικτυακής δημοσιογραφίας. Από την έντυπη αφηγηματική δημοσιογραφία (Literary/Narrative Journalism) στους σύγχρονους τρόπους πολυμεσικής αφήγησης (multimedia storytelling)	168
May Kokkidou, Christina Tsigka	
<i>Celle-ci n'est pas une chanteuse.</i> The deception of the senses on Lynch's film <i>Mulholland Drive</i> (2001)	180
Nicos P. Terzis	
Listen so that you see! Seeing sounds, hearing images in Cinema	192
III. SOCIAL SEMIOTICS	
Nicolae-Sorin Drăgan	
Positioning acts as semiotic practices in TV debates	208
Katerina Fragkiadoulaki, Angeliqe Dimitracopoulou, Maria Papadopoulou	
The function of images in argumentation against racism in videos designed by university students: modality configurations' effects	220
Vassilis Vamvakas	
Taste in Greek advertising after 1945: traditional and contemporary modes of distinction and intimacy	234
Evrripides Zantides	
The scent of Typography in fragrance advertising	254
Sonia Andreou, Evripides Zantides	
Mailing 'Cypriotness': the sensorial aspect of official culture through stamps	266
Mony Almalech	
Visual and Verbal color: chaos or cognitive and cultural fugue?	280

IV. EDUCATION AND SEMIOTICS

Ιωάννα Μενδρινού

Πολυ-αισθητηριακή και πολυτροπική διάδραση
στο θέατρο για Ανήλικους Θεατές 294

Αλεξία Παπακώστα

Ο ψηφιακός κόσμος και οι νέες τεχνολογίες στην υπηρεσία
της πολυ-αισθητηριακής σημείωσης στο σύγχρονο θέατρο
για κοινό ανηλίκων θεατών 308

Polyxeni Manoli

Greek students' ability to retrieve information from EFL multimodal texts 330

Anthony Smyrniaios

Against proliferation and complexity: the role of history teaching
in current and future multi-sensory obsession 338

Charalampos Lemonidis, Athanasios Stavrou, Lazaros Papoutzis

Multiple representations in textbooks:
Evoking senses during the learning process of mathematics 346

V. MATERIALITY AND SPACE

Alexandros Ph. Lagopoulos

Proprioception in society: The macro-spatial scale 362

Αθηνά Σταματοπούλου

Διαισθητηριακή χαρτογράφηση:
Μεθοδολογία περιγραφής της σημειωτικής σχέσης υποκειμένου-πόλης 376

Μυρτώ Χρονάκη

Η πολυαισθητηριακή συνθήκη των τόπων του τοκετού 392

Organizing & Scientific Committee 404

The Fugue of the Five Senses. Semiotics of the Shifting Sensorium

ART

*Selected Proceedings from the
11th International Conference of the Hellenic Semiotics Society*

Σημειωτικοί κώδικες μέσω της αφής και της κιναισθητικής διαφοροποίησης

με αφόρμηση την πολυτροπική ανάγνωση
αποσπάσματος από το μυθιστόρημα
Ο Αφέντης Μπατίστας και τ' άλλα
του Κώστα Μόντη

Χριστοδουλίδου Λουίζα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

xristod@rhodes.aegean.gr

Παπαδόπουλος Μιχαήλ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

papadomichael@gmail.com

Περίληψη

Ο σύγχρονος άνθρωπος κατακλύζεται από πολυτροπικά κείμενα τα οποία εμπεριέχουν μια πολύπλοκη αλληλεπίδραση γραπτού λόγου, εικόνων, γραφικών ή ηχητικών στοιχείων, δηλαδή τρόπων που λειτουργούν συμπληρωματικά για την παραγωγή νοήματος (Kress, 2010). Τα λογοτεχνικά έργα παρότι εμπεριέχουν εικονιστικά στοιχεία εντός του γραπτού τυπωμένου κειμένου, τυπικά, μπορούν να χαρακτηρισθούν ως μονοτροπικά, από την άποψη ότι δεν αξιοποιούν μη λεκτικούς σημειωτικούς τρόπους. Προσεγγίζοντας ένα απόσπασμα από το μυθιστόρημα Ο Αφέντης Μπατίστας και τ' άλλα του Κώστα Μόντη, και προσδίδοντάς του, κατά την παρουσίασή του, με τη χρήση ηχητικών ερεθισμάτων, πολυτροπικό χαρακτήρα, στοχεύουμε να αναδείξουμε, σε ένα πρώτο επίπεδο, τις σημασιοδοτικές μεταβολές που συντελούνται και σε ένα δεύτερο επίπεδο να διερευνήσουμε τους σημειωτικούς κώδικες που αναδεικνύονται μέσω αυτής της παρέμβασης. Πρόκειται για κώδικες που εκφράζουν την ανθρώπινη αντίδραση, μέσω της αφής και της κιναισθητικής διαφοροποίησης, σε περιστάσεις που σχετίζονται με την επίτευξη ενός σκοπού ή την αποτυχία, το καλωσόρισμα και την αποδοχή ή την αποστροφή.

Λέξεις-κλειδιά

Ο Αφέντης Μπατίστας και τ' άλλα

Μόντης

αφή

κιναισθητική διαφοροποίηση

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία προσεγγίζει ένα απόσπασμα από το μυθιστόρημα *Ο Αφέντης Μπατίστας και τ' άλλα* του Κώστα Μόντη, επιδιώκοντας μέσω της ενίσχυσης του πολυτροπικού χαρακτήρα του κειμένου να αναδείξει σημεία και σημειωτικούς κώδικες που περιέχονται σε αυτό, διερευνώντας συγχρόνως και τους σημειωτικούς τρόπους με τους οποίους αυτά εκδηλώνονται. Πρόκειται για σημεία και κώδικες που εκφράζουν την ανθρώπινη αντίδραση, μέσω της αφής και της κιναισθητικής διαφοροποίησης, σε περιστάσεις που σχετίζονται με την επίτευξη ενός σκοπού ή την αποτυχία, το καλωσόρισμα και την αποδοχή ή την αποστροφή. Στο πλαίσιο αυτό ανιχνεύονται και οι πιθανές αισθητηριακές-τροπικές μεταβολές που έχουν υποστεί οι συγκεκριμένοι σημειωτικοί κώδικες, δηλαδή, οι αλλαγές που έχουν ανακύψει με το πέρασμα του χρόνου όσον αφορά τα μέσα και τους τρόπους έκφρασής τους. Ως απώτερος στόχος τίθεται η ενδυνάμωση της αναγνωστικής υποψίας, ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή η οποία χαρακτηρίζεται από την αναγνώριση της πολυσημίας των κειμένων και από το αυξημένο ενδιαφέρον, όχι μόνο για τη δημιουργία αλλά και την πρόσληψη του μηνύματος.

Θεωρητικές προσεγγίσεις

Πολυτροπικότητα

Η χρήση της γλώσσας μονοπωλεί συνήθως το ενδιαφέρον, κατά τη διαδικασία της παραγωγής νοήματος, παρά το γεγονός ότι η νοηματοδότηση δε στηρίζεται αποκλειστικά σε αυτήν. Ένα πλήθος σημειωτικών μέσων, όπως εκφράσεις, κινήσεις, χειρονομίες, συνδράμουν τον λόγο διαδραματίζοντας, ανάλογα, σημαντικό ρόλο. Βασική θέση της πολυτροπικότητας είναι ότι η επικοινωνία συντελείται με πολλούς σημειωτικούς τρόπους και όχι μόνο μέσω της γλώσσας. Ως πολυτροπικά, λοιπόν, χαρακτηρίζονται τα κείμενα που βασίζονται σε πολλαπλά σημειωτικά συστήματα και δημιουργούνται με συνδυασμό περισσότερων του ενός σημειωτικών τρόπων: γλωσσικού, οπτικού, ηχητικού κ.λπ. (Χοντολίδου, 1999).

Οι αρχικές προσεγγίσεις των πολυτροπικών κειμένων επικεντρώνονταν ιδιαίτερα στον τρόπο διασύνδεσης του λεκτικού και του εικονιστικού μηνύματος. Με βάση το συγκεκριμένο κριτήριο, ο Barthes διακρίνει δυο μεγάλες κατηγορίες για τις οποίες χρησιμοποιεί τις έννοιες της *αγκίστρωσης* και της *αναμετάδοσης*. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται τα κείμενα στα οποία το εικονιστικό μήνυμα αποτελεί μια απλή εικονογράφηση ή επεξήγηση του γραπτού μηνύματος, ενώ στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα κείμενα στα οποία το εικονιστικό μήνυμα προεκτείνει το λεκτικό (1977, σελ. 38-41).

Σύμφωνα με τους G. Kress και T. Van Leeuwen, οι οποίοι αποτελούν τους κυριότερους εκφραστές της σύγχρονης πολυτροπικής θεωρίας, το πολυτροπικό νόημα παράγεται σε τέσσερα επίπεδα ή στρώματα: στο επίπεδο του *λόγου*, με την έννοια ότι αυτός αποτελεί κοινωνικό προϊόν που παράγεται με πολλούς σημειωτικούς τρόπους και όχι αποκλειστικά με τη γλώσσα, στο επίπεδο του *σχεδίου*, το οποίο σχετίζεται με την αναζήτηση των κατάλληλων, για κάθε περίπτωση, σημειωτικών τρόπων, σε εκείνο της *παραγωγής*, ως διαδικασίας

συγκρότησης σημειωτικών προϊόντων και τέλος, στο επίπεδο της *κατανομής* που συνδέεται με την αποκωδικοποίηση και διανομή των σημειωτικών προϊόντων (2001α, σελ. 4-8).

Χαρακτηριστικό στοιχείο των νεώτερων προσεγγίσεων είναι η αμφισβήτηση της πρωτοκαθεδρίας της γλώσσας στη διαμόρφωση του πολυτροπικού νοήματος και η παράλληλη αναγνώριση ισότιμου ρόλου και σε άλλους σημειωτικούς τρόπους (Kress & Van Leeuwen, 2001β: 16).

Σημειωτικά συστήματα - Κινησθητική διαφοροποίηση και Αφή

Καθημερινά ο σύγχρονος άνθρωπος έρχεται σε επαφή, αποκωδικοποιεί, ερμηνεύει και χρησιμοποιεί ένα πλήθος από σημειωτικά συστήματα. Κάποια από αυτά έχουν διαμορφωθεί ειδικά για την επικοινωνία, όπως η φυσική και η γραπτή γλώσσα, ενώ κάποια άλλα χρησιμοποιούν τη γλώσσα συνδυαστικά με άλλους κώδικες. Εκτός όμως από τη γλώσσα υπάρχουν κι άλλα σημειωτικά συστήματα, όπως η τέχνη, η μουσική, ο χορός, οι κινήσεις του σώματος, ακόμα και οι εκφράσεις του προσώπου (Boklund-Λαγοπούλου, 1979, σελ. 15). Τα τελευταία από τα παραπάνω συστήματα σχετίζονται άμεσα με την κινησθητική διαφοροποίηση, δηλαδή με την ικανότητα αίσθησης της έντασης της κίνησης και τη σωστή κινητική συμπεριφορά (Drabik, 1996).

Το σύστημα χειρονομιών και το κινησιακό σύστημα συνεχονται από σημασιολογικές συμβάσεις εξίσου αυστηρές με τις συμβάσεις οι οποίες διέπουν το γλωσσικό σύστημα (Elam, 2001, σελ. 50). Η σωματική κίνηση, ως επικοινωνιακό διάμεσο, αποτελεί αντικείμενο της σημειολογίας των κινησιακών σχέσεων, μιας επιστήμης που έχει αναπτυχθεί κυρίως στην αμερικανική ήπειρο με σημαντικότερο εκπρόσωπο τον Ray Birdwhistell. Κεφαλαιώδης ανακάλυψη της συγκεκριμένης επιστήμης είναι ότι κάθε πολιτισμός επιλέγει από ένα τεράστιο απόθεμα έναν αυστηρά περιορισμένο αριθμό διακριτών μονάδων κίνησης (Elam, 2001, σελ. 92).

Ο Birdwhistell ορίζει τις διακριτές αυτές εκφράσεις-κινήσεις ως *κινήματα*, σε αντιστοιχία –κατά κάποιο τρόπο– με τα φωνήματα. Τα *κινήματα* συνδυαζόμενα μεταξύ τους δημιουργούν πιο σύνθετες μονάδες, τις *κινημορφές* αυτές με τη σειρά τους μπορούν να συγκροτήσουν *σύνθετες κινημορφές* οι οποίες, κατ' αναλογία, μπορούν να συσχετιστούν με τις λέξεις και να αρθρώσουν *κινημορφικές κατασκευές* που να διαθέτουν πολλές από τις ιδιότητες μιας ομιλούμενης συντακτικής πρότασης (Birdwhistell, 1971, σελ. 101).

Το συντακτικό σχήμα του Birdwhistell δέχθηκε αρκετές επικρίσεις, κυρίως διότι ερμηνεύθηκε ως μια απλή αναλογική εφαρμογή με βάση το γλωσσικό σύστημα (Elam, 2001, σελ. 93). Κατά τον Daniel Stern (1973, σελ. 117), η σημαντικότερη διαφορά μεταξύ των δυο ειδών μονάδων είναι ότι, ενώ το γλωσσικό σύστημα είναι συμβολικό γεγονός, οι κινησιακές μονάδες δεν είναι σύμβολα, καθώς, παρά το σημειωτικό τους υπόβαθρο, έχουν κατά πρώτο και κύριο λόγο φυσιολογική και πρακτική λειτουργία.

Κάποια άλλα σημειωτικά συστήματα σχετίζονται με την αίσθηση της αφής που συνδέεται με το μεγαλύτερο σε έκταση όργανο του σώματος, το δέρμα. Όταν μιλάμε για την αφή

ως αίσθηση, εννοούμε πέντε σωματοαισθητικές ποιότητες: την αίσθηση της πίεσης, της δόνησης και τρομώδους κίνησης, της θερμοκρασίας, της κίνησης του σώματος και του πόνου (Μαντοκούδης, 2012).

Η αίσθηση της αφής συνδέεται με την ανάπτυξη της *απτικής συμπεριφοράς* η οποία με τη σειρά της συμβάλλει στη διαμόρφωση της απτικής επικοινωνίας (Stevenson & Poole, 1976). Ως απτική συμπεριφορά νοείται η επικοινωνία που έχει ως βάση της την επαφή και τα απτικά βιώματα τα οποία δημιουργεί (Κοντάκος & Σταμάτης, 2004). Μια χειραψία, ένα χάδι ή ένα άγγιγμα βιώνονται με όλες τις συναισθηματικές τους διαβαθμίσεις μέσω συγκεκριμένης απτικής συμπεριφοράς που υπέχει θέση φρασεολογικού κώδικα επικοινωνίας ο οποίος, είναι δυνατόν, εφόσον γίνεται κατανοητός, να διδάσκεται (Βρεττός, 2003).

Είναι γεγονός πως η απτική επικοινωνία επιδέχεται διαφορετική ερμηνεία και προσλαμβάνει διαφορετικό νόημα και περιεχόμενο, καθώς πραγματώνεται σε διαφορετικά επικοινωνιακά περιβάλλοντα (Κοντάκος & Σταμάτης, 2004). Ωστόσο, μέσα από σχετικές έρευνες, έχει διαπιστωθεί πως άνθρωποι, από ένα αναπτυγμένο, κοινωνικά, και παρεμφερές πολιτισμικό περιβάλλον, μπορούν να ερμηνεύσουν με μεγάλη επιτυχία τον θυμό, τον φόβο, την απδία, τη συμπάθεια, την αγάπη και την ευγνωμοσύνη μέσω της αφής (Hertenstein, Keltner, Holmes & McCullough, 2009). Μάλιστα, είναι αξιοσημείωτο πως οι κοινωνικοί κώδικες όχι μόνο σχετίζονται με την ερμηνεία της σωματικής επαφής, αλλά διέπουν σε μεγάλο βαθμό και τη συχνότητά της (Argyle, 1969, σελ. 93).

Τόσο η αφή όσο και η κιναισθητική διαφοροποίηση ανήκουν στο μη λεκτικό επικοινωνιακό φάσμα: παρόλα αυτά διαδραματίζουν ένα σημαντικό επικοινωνιακό ρόλο και η μελέτη τους έχει συμβάλει στην αμφισβήτηση της πρωτοκαθεδρίας της όρασης στο σημειωτικό πεδίο.

Σημειωτικοί κώδικες σε απόσπασμα του μυθιστορήματος

ο Αφέντης Μπατίστας και τ' άλλα

Το μυθιστόρημα *Ο Αφέντης Μπατίστας και τ' άλλα* εκδόθηκε το 1980 και αποτελεί το εκτενέστερο πεζογραφικό έργο του Κώστα Μόντη. Ο λογοτέχνης είναι ήδη ευρύτατα γνωστός τόσο από το ποιητικό του έργο όσο και από τη νουβέλα *Κλειστές πόρτες*, την οποία εξέδωσε το 1964, επιτυγχάνοντας να ανατρέψει την εικόνα που αποτύπωναν τα Πικρολέμονα του Λώρενς Ντάρρελ για τον Έλληνα της Κύπρου. Είχε βέβαια εκφράσει νωρίτερα τις πεζογραφικές του αναζητήσεις μέσω της σύντομης αφηγηματικής φόρμας του διηγήματος, καθώς και των ταξιδιωτικών ανταποκρίσεών του από τα φοιτητικά χρόνια.

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του *Αφέντη Μπατίστα και τ' άλλα* είναι η πρόδηλη διμερής δομική του κατασκευή (Ηροδότου, 1994, σελ. 501-502). Στο πρώτο μέρος του μυθιστορήματος, αρχικά, κυριαρχούν οι ιστορίες της γιαγιάς για τον προπάππου της, εξελληνισμένο Βενετσιάνο, αφέντη Μπατίστα, ενώ στη συνέχεια η αφήγηση μετατρέπεται σε χρονικό της οικογένειας με εμφανή τα αυτοβιογραφικά στοιχεία. Το δεύτερο μέρος αποτε-

λεί ένα σύντομο αφήγημα με ήρωες έναν εξισλαμισμένο πρόγονο του αφηγητή, τον Τουρκοπατίστα και τον γιο του Αντωνέλλο. Ο τελευταίος, μετά τον γάμο του με μια Ενετή και τη μετεγκατάστασή του στο νησί, οδηγείται στον φόνο ενός Τούρκου και, συνακόλουθα, φυγοδικεί.

Στη μεγαλύτερη έκταση του μυθιστορήματος, ως φορέας της αφήγησης, εμφανίζεται ο εξωδιηγητικός συγγραφέας-αφηγητής, ο οποίος, με συχνές παρεκβάσεις, διακόπτει τη διήγηση διατυπώνοντας αυτοαναφορικά σχόλια, κρίσεις, συμπεράσματα και προβληματισμούς ακόμα και για την ίδια τη λογοτεχνική διαδικασία. Κάποιες φορές αυτές οι παρεκβάσεις σχετίζονται με το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για τις κινήσεις των προσώπων της αφήγησης, την ερμηνεία και τη σημασιοδότηση των αντιδράσεων και των συμπεριφορών τους. Μία τέτοιου είδους παρέκβαση εμπεριέχεται στο απόσπασμα που προσεγγίζει η μελέτη μας και που παρατίθεται στη συνέχεια. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για αφηγηματικό τμήμα από τις πρώτες σελίδες του μυθιστορήματος στο οποίο ο αφηγητής περιγράφει τις επισκέψεις στη γιαγιά του:

«Ήμουνα ο πιο τακτικός επισκέπτης της γιαγιάς. Ανέβαινα αργά και φαρδιά σαν πισσίλισμα σε νερό τα σκαλιά που μ' έβγαναν στο περιθώριό της, το περιθώριο που η ίδια το θέλησε.

- Μου αρέσει έτσι ξεμοναχιασμένα κ' ήσυχα, κόρη μου, έλεγε στη μητέρα.
- Κ' η σκάλα;
- Έξι σκαλιά είναι. Θα τ' ανεβαίνω σιγά-σιγά.

Έχετε προσέξει πως πατάν στο τελευταίο σκαλί τα μικρά παιδιά, με πόση νίκη, με πόση τελεία, με πόσο τέρμα, με πόσο “φτάξαμε”; (Ετσι, πληθυντικά, “φτάξαμε”. Έχει σημασία ο πληθυντικός) [...]

Ήμουνα όπως είπα, ο πιο τακτικός επισκέπτης της γιαγιάς κι ο πιο πιστός. Καθώς τ' αδέρφια μου μεγάλωναν κ' έκαναν απουσίες ή ξέκοβαν ολότελα απ' το μετζανόγι ένα-ένα, εγώ παρέμενα. Πλαφ, πλαφ, πλαφ το πισσίλισμα στην ξύλινη σκάλα και πλασαφ το φτάξιμο και το κάρφωμα της παντιέρας.

- Γεια σου, γιαγιά!

Μου άνοιγε την αγκαλιά της και μου απαντούσε μ' ένα δίστιχο:

*Καλώς τ' αυτιά τ' ακούραστα, τ' αυτιά τα πεινασμένα,
καλώς τα μάτια των ματιών τα πολυαγαπημένα»* (Μόντης, 1980, σελ. 11-12).

Στο εν λόγω απόσπασμα το ενδιαφέρον του Μόντη εστιάζεται σε μια φαινομενικά ασήμαντη λεπτομέρεια: στον τρόπο που ο μικρός ήρωας ανεβαίνει τις σκάλες, για να επισκεφτεί κάθε φορά τη γιαγιά του. Ο αφηγητής, με ευφάνταστη διάθεση, παρομοιάζει με ήχο από πισσιλιές τον θόρυβο που προκαλούν τα πατήματά του και επικεντρώνεται ιδιαίτερα στο τελευταίο θριαμβικό πάτημα το οποίο σηματοδοτεί το τέλος της ανάβασης, την επίτευξη του σκοπού, το κάρφωμα –όπως εύστοχα αναφέρεται πιο κάτω– της παντιέρας. Στο ση-

μείο αυτό ο ήρωας διακόπτει τη διήγηση και απευθυνόμενος στους αποδέκτες της αφήγησης θέτει το ερώτημα «αν έχουν προσέξει πως πατάν το τελευταίο σκαλί τα μικρά παιδιά». Ο Μόντης, προφανώς, με το παραπάνω ρητορικό ερώτημα, επιδιώκει να δώσει έμφαση στο συγκεκριμένο μέρος της αφήγησης και να αναπροσανατολίσει τον αναγνώστη από τα εν γένει γεγονότα της διήγησης σε μια έκφανση-εκδήλωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Κάτι αντίστοιχο επιχειρείται με την ενσωμάτωση ηχητικών ερεθισμάτων που προσομοιάζουν τα βήματα του μικρού ήρωα κατά την ψηφιακή προβολή-παρουσίαση του αποσπάσματος στο πλαίσιο του Συνεδρίου. Η εμπλοκή μιας και μόνο ακόμα αίσθησης, της ακοής, ενδυναμώνει τον πολυτροπικό χαρακτήρα του κειμένου, συμβάλλοντας όχι μόνο στην επικέντρωση του ενδιαφέροντος στο επιδιωκόμενο σημείο της αφήγησης, αλλά και στην ανάδειξη στοιχείων που σχετίζονται με τη σημασιοδότησή του.

Η παρέμβαση τού αφηγητή, αλλά και τα ηχητικά ερεθίσματα μάς παρακινούν να εστιάσουμε ιδιαίτερα στο τελευταίο πάτημα. Να αναλογιστούμε «με πόση νίκη, με πόση τελεία, με πόσο τέρμα, με πόσο “φτάξαμε”» το πράττουν τα παιδιά. Να καταφύγουμε στη μνήμη μας, για να ανασύρουμε ανάλογες στιγμές τις οποίες έχουμε βιώσει είτε ως παρατηρητές είτε ως πρωταγωνιστές. Έτσι, θα καταστεί ακόμα πιο φανερό πως αυτή η διαφοροποίηση στην κίνηση του σώματος, αυτό το έντονο πάτημα, συνδέεται από πολύ μικρή ηλικία με όσα μας αναφέρει ο αφηγητής, δηλαδή με τη νίκη, με το τέρμα και με την επίτευξη ενός σκοπού· αποτελεί με άλλα λόγια, ένα *σημείο*. Και δεν πρέπει να μας κάνει εντύπωση το πώς τα παιδιά κατέχουν αυτή τη γνώση και οδηγούνται σε αυτή τη συσχέτιση. Αρκεί να σκεφτούμε τον σημαντικό ρόλο του παιχνιδιού στη μετάδοση αντίστοιχων πληροφοριών (εδώ υπεισέρχεται και ο πληθυντικός που επισημαίνει ο συγγραφέας) αλλά και τη συμπεριφορά των ενηλίκων. Είναι σύνηθες, για παράδειγμα, το φαινόμενο οι γονείς να καταφεύγουν στον επιτονισμό του τελευταίου ψηφίου μιας σειράς αριθμών ή ενός πλήθους αντικειμένων, όταν προσπαθούν να εκπαιδεύσουν σε πολύ μικρή ηλικία τα παιδιά τους (ένα, δύο, τρία... οκτώ, εννέα δέκασα). Και είναι επίσης γνωστή και η θέση ορισμένων θεωρητικών ότι «τα σημεία δεν είναι ποτέ αυθαίρετα» (Kress & van Leeuwen, 1996, σελ. 7). Μάλιστα, το διαφοροποιημένο πάτημα, φαίνεται να είναι μια συνειδητή επιλογή, να έχει δηλαδή επικοινωνιακό (προθετικό) χαρακτήρα, διατρανώνοντας το «τέρμα» και την επιτυχία, αν και δεν αποκλείεται κάποιες φορές να εκδηλώνεται αυθόρμητα ως μια μηχανική επανάληψη (Πεφάνης, 1999, σελ. 72). Είναι δύσκολο να διαπιστωθεί αν αυτό που αποδίδει την ιδιαίτερη σημασιοδότηση στο συγκεκριμένο πάτημα είναι μόνο η διαφοροποίηση του παραγόμενου ήχου ή αποκλειστικά η μεταβολή της κινητικής συμπεριφοράς ή αν τελικά πρόκειται για συνδυασμό και των δύο.

Οι άνθρωποι, γενικά, χρησιμοποιούν συχνά τις κινήσεις τους σώματος, την αίσθηση της αφής, τις χειρονομίες και τις εκφράσεις του προσώπου, προκειμένου να μεταδώσουν το μήνυμα της νίκης και της επιτυχίας. Έτσι, δεν είναι σπάνιο μια αγκαλιά, δυο υψωμένα χέρια ή ένα πλατύ χαμόγελο να συνδέονται με τις συγκεκριμένες έννοιες (Young & Ellis,

1989, σελ. 112). Βέβαια, ένα άγγιγμα, μια χειρονομία ή ένα χαμόγελο αποτελούν *αναλογικά σημεία*, τα οποία διαβαθμίζονται σε ένα συνεχές φάσμα. Μπορούν δηλαδή να σημάνουν άπειρες λεπτές διακρίσεις, καθώς δεν είναι δυνατό να καθορίσουμε τον αριθμό των χαμόγελων ή των γέλιων που διαθέτει ένα άτομο στο ρεπερτόριό του (Cook, 1992, σελ. 67). Συνεπώς και το κάθε έντονο πάτημα του μικρού ήρωα της αφήγησης, όταν φτάνει στο τέλος της σκάλας, δεν μπορεί να είναι ακριβώς το ίδιο. Αυτή η διαφοροποίηση όμως δεν επηρεάζει τη σχέση του σημαίνοντος με το σημαίνόμενο· ακόμα κι αν είναι λίγο διαφορετικό το πάτημα, η σημασία του διατηρείται.

Πέρα όμως από την επιτυχία υπάρχει και η αποτυχία, που κι αυτή εκφράζεται πολύ συχνά μέσω μορφασμών ή κινήσεων του σώματος. Έτσι, το κλάμα, το κατεβασμένο κεφάλι και η δυσφορία στην έκφραση του προσώπου πολλές φορές συνδέεται με την ήττα ή την αδυναμία επίτευξης κάποιου σκοπού.

Στο παραπάνω απόσπασμα από τον *Αφέντη Μπατίστα και τ' άλλα*, η γιαγιά εμφανίζεται να υποδέχεται τον εγγονό της ανοίγοντας την αγκαλιά της και τραγουδώντας ένα δίστιχο. Η ανοιχτή αγκαλιά και το τραγούδι, με αυτού του είδους το περιεχόμενο, εκφράζουν το καλωσόρισμα της γιαγιάς και αποτελούν *σημεία*, καθώς η συγκεκριμένη συσχέτιση είναι γνώριμη. Μάλιστα στην περίπτωση αυτή έχουμε την *ανάμειξη* δύο σημειωτικών συστημάτων, της γλώσσας και των κινήσεων του σώματος (Σετάτος, 1986, σελ. 27), εφόσον η γιαγιά τραγουδούσε ανοίγοντας συγχρόνως την αγκαλιά της. Η αγκαλιά, ως σημείο, εκφράζει και έναν σημαντικό αριθμό *συμπαραδηλώσεων*, δηλαδή «δυνατών σημειωμένων» (Thwaites, Lloyd & Warwick, 1994, σελ. 57-58), όπως αγάπη, στοργή, τρυφερότητα, ασφάλεια κ.ά., εμπλέκοντας κατά την πραγμάτωσή της και την αίσθηση της αφής. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του τραγουδιού, ενώ δεν πρέπει να λησμονείται η ύπαρξη μιας ολόκληρης κατηγορίας τραγουδιών με αποκλειστικό θέμα το καλωσόρισμα.

Η φιλοφρονητική υποδοχή κάποιου μπορεί βέβαια να σημασιοδοτείται και με άλλους τρόπους, όπως με μια θερμή χειραψία, ένα νεύμα, ένα χαμόγελο ή μια έκφραση του προσώπου. Στον αντίποδα, η αποστροφή σε κάποιο πρόσωπο ή κάποιο αντικείμενο μπορεί να αποδίδεται με την αμυντική στάση του σώματος και την αρνητική διάθεση απέναντι στην παραμικρή σωματική επαφή, με γκριμάτσες δυσφορίας, με το κλείσιμο της μύτης, των ματιών ή τη μεταστροφή του βλέμματος.

Θα πρέπει να επισημανθεί πως ο σημασιοδοτικός χαρακτήρας των ανθρώπινων κινήσεων, και ειδικότερα των χειρονομιών, δέχθηκε κατά καιρούς ισχυρή αμφισβήτηση. Η Julia Kristeva, στην προσπάθειά της να εισαγάγει ένα μη γλωσσολογικό μοντέλο χειρονομίας, υποστήριξε «ότι η σχέση με την οποία συνδέονται το υποκείμενο, το αντικείμενο και η ίδια η "πράξη" της χειρονομίας, είναι ενδεικτικού και μη σημασιοδοτικού χαρακτήρα (1968, σελ. 49 και 1969, σελ. 30). Συνεπώς, «η ένδειξη προηγείται της σήμανσης στο πλαίσιο του "έργου" της χειρονομίας» (Elam, 2001, σελ. 95).

Ο Birdwhistell, μέσω της ανάλυσης των κινησιακών σχέσεων, επισημαίνει με τη σειρά του πως οι αποκαλούμενες χειρονομίες είναι στην πραγματικότητα ετεροκαθοριζό-

μενες μορφές, με άλλα λόγια είναι τύποι που δεν μπορούν να υπάρξουν αφ' εαυτών και απαιτείται κάποιου είδους παρέμβαση (διαθεματική, προθεματική κ.λπ.), προκειμένου να αποκτήσουν ταυτότητα (Birdwhistell, 1971, σελ. 119). Και πράγματι, στην περίπτωση του αποσπάσματος που προσεγγίζουμε, διαπιστώθηκε ότι η ανοιχτή αγκαλιά της γιαγιάς και η κίνηση των χεριών της συνδυάζονται με ένα τραγούδι. Πιθανότατα, αν απουσίαζε το τραγούδι, η αγκαλιά να συνοδευόταν από μια διαφορετική έκφραση του γλωσσικού σημειωτικού συστήματος, όπως για παράδειγμα, μια φιλοφρόνηση ή ένα ζεστό καλωσόρισμα.

Πρέπει να επισημανθεί πως οι έντονες μεταβολές που παρατηρούνται στον σύγχρονο κόσμο, ειδικότερα στον τομέα της τεχνολογίας, έχουν συμβάλει στην υιοθέτηση νέων αισθητηριακών τρόπων έκφρασης για αρκετούς σημειωτικούς κώδικες. Ένας χαιρετισμός, για παράδειγμα, στις μέρες μας μπορεί να υλοποιείται μέσω ενός ηλεκτρονικού μηνύματος και η υποδοχή κάποιου μπορεί να συμβαίνει στο πλαίσιο μιας τηλεδιάσκεψης. Είναι αντιληπτό ότι η φυσική επαφή –μέσω μιας πιθανής χειραψίας– μπορεί να απουσιάζει εντελώς από τέτοιου είδους διεργασίες. Παράλληλα, η τηλεόραση, ο κινηματογράφος, το διαδίκτυο και ο παγκοσμιοποιημένος χαρακτήρας του σημερινού κόσμου έχουν άμεση επίδραση στην εξάπλωση αλλά και αναγνώριση κάποιου σημείου ή σημειωτικού κώδικα. Έτσι, το υψωμένο χέρι με τα δύο δάχτυλα να σχηματίζουν το σήμα της νίκης (victory) είναι μια αναγνωρίσιμη χειρονομία, σχεδόν παντού, και ένας νέος, ιδιαίτερος, αθλητικός πανηγυρισμός μπορεί να κοινοποιηθεί και να υιοθετηθεί, σε παγκόσμιο επίπεδο, εντός λίγων ωρών.

Γενικότερα, είναι προφανές πως όλοι οι σημειωτικοί κώδικες, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που μας απασχόλησαν, υπόκεινται σε επιδράσεις και μεταβολές, καθώς «ένα σημειωτικό σύστημα σε μια ζωντανή κοινωνία δεν αποτελεί μια σταθερή και δεδομένη δομή, αλλά ένα δυναμικό, εύκαμπτο σύνολο, μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που είναι η εξέλιξη και η λειτουργία της κοινωνίας αυτής» (Boklund-Λαγοπούλου, 1979, σελ. 15).

Η σημειωτική αποτελεί ένα θεωρητικό σύστημα μελέτης που εξετάζει την τέχνη, την επιστήμη και την πραγματικότητα ως σύστημα σημείων (Σαμαρά, 2002, σελ. 14), παρέχοντας ταυτόχρονα τα μεθοδολογικά εργαλεία και προσφέροντας το έναυσμα για την υιοθέτηση μιας πιο διεισδυτικής, ανατρεπτικής ματιάς απέναντι και στις πιο, φαινομενικά, κοινότυπες εκδηλώσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η παρούσα ανακοίνωση, δίχως να παραγνωρίζει τη σημαντική προσφορά της σημειωτικής στη μελέτη των αφηγηματικών περιεχομένων, επιχείρησε μια εναλλακτική προσέγγιση-θέαση ενός λογοτεχνικού κειμένου, μια διαφορετική ανάγνωση, με πρόθεση να αναδείξει μια ακόμα πτυχή από τον πολυδιάστατο κόσμο των σημείων. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας και παρά την περιορισμένη έκταση του εξεταζόμενου αποσπάσματος, κατέστη για μία ακόμα φορά προφανής η εγγενής πολυτροπικότητα της λογοτεχνικής γλώσσας, καθώς οι παραστάσεις που συνθέτει εντός ενός λογοτεχνικού έργου απηχούν στις διαφορετικές αισθήσεις του αναγνώστη, ενεργοποιώντας τες, έστω και νοερά.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενής πηγή

Μόντης, Κ. (1980). *Ο Αφέντης Μπατίστας και τ' άλλα*. Αθήνα: Ερμής.

Δοκίμια-Μελέτες

Argyle, M. (1969). *Social interaction*. London: Methuen.

Barthes, R. (1977). The Rhetoric of the Image. Στο *Image-Music-Text*. Μτφρ. Heath S. 1964 (σελ. 32-41). London: Wm. Collins Sons and Co.

Birdwhistell, R. (1971). *Kinesics and Context: Essays on Body-Motion Communication*. Harmondsworth: Penguin Press.

Boklund-Λαγοπούλου, Κ. (1979). Εισαγωγή. Στο Κ. Boklund-Λαγοπούλου (Επιμ.) *Σημειωτική και Κοινωνία: Διεθνές Συνέδριο της Ελληνικής Σημειωτικής Εταιρείας: Θεσσαλονίκη, 22-23 Ιουνίου 1979* (σελ. 7-16). Αθήνα: Οδυσσέας.

Βουτουρής, Π. (2010). Κώστας Μόντης. *Ο Αφέντης Μπατίστας και τ' άλλα*. Στο *Η Νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου. Συνοπτική Ιστορία* (σελ. 148-152). Λευκωσία.

Βρεττός, Ι. (2003). *Μη λεκτική συμπεριφορά εκπαιδευτικού-μαθητή: άσκηση με μικροδιδασκαλία*. Αθήνα: Ατραπός.

Cook, G. (1992). *The Discourse of Advertising*. London: Routledge.

Drabik, J. (1996). *Children and Sports Training*. Island Pond, VT: Stadion.

Elam, K. (2001). *Η Σημειωτική Θεάτρου και Δράματος*. Μτφρ. Κ. Διαμαντάκου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ηροδότου, Μ. (1994). *Ο αφέντης Μπατίστας και τ' άλλα* του Κώστα Μόντη: Ένα διπλό βιβλίο. *Ακτή, Ε'* (20), 501-508.

Hertenstein, M., Keltner, D., Holmes, R. & McCullough, M. (2009). *The Communication of Emotion via Touch*. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://pdfs.semanticscholar.org/f910/b8f9e9336f04b21a5b878cc871be3fff21c2.pdf>.

Κοντάκος, Α. & Σταμάτης, Π. (2004). *Η απτική συμπεριφορά των νηπιαγωγών: αντιλήψεις και πρακτικές στο πλαίσιο πραγμάτωσης της παιδαγωγικής μη λεκτικής τους επικοινωνίας*. Στα πρακτικά του 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου της Π.Ε.Ε. στην Αλεξανδρούπολη (σελ. 97-104). Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Kress, G. & Van Leeuwen, T. (1996). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. New York: Routledge.

Kress, G. & Van Leeuwen, T. (2001α). *Multimodal Discourse. The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold.

Kress, G. & Van Leeuwen, T. (2001β). *Reading Images. The Grammar of Visual Design* [1996]. London and New York: Routledge.

Kress, G. (2010). *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. New York: Routledge.

Kristeva, J. (1968). Le geste, pratique ou communication? *Langages* 10, 48-64.

Μαντοκούδης, Γ. (2012). *Η αφή*.

Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <http://www.greekphone.org/index.php/49/20-2/169-i-ijir>.

Πεφάνης, Γ. (1999). *Το θέατρο και τα Σύμβολα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Σαμαρά, Ζ. (2002). *Τα Άδυστα του Σημείου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Σετάτος, Μ. (1986). Συνύπαρξη και ανάμειξη σημειωτικών συστημάτων. Στο Α-Φ. Λαγόπουλος, Π. Μαρτινίδης, Κ. Μπόκλουντ-Λαγοπούλου, Κ-Β. Σπυριδωνίδης (Επιμ.) *Η Δυναμική των Σημείων, Πεδία και Μέθοδοι μιας Κοινωνιοσημειωτικής* (σελ. 25–27). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Stevenson, M. F. & Poole, T. B. (1976). An Ethogram of the Common Marmoset (*Calithrix Jaccus*): General Behavior Repertoire. *Animal Behavior*, 24, 428–451.
- Stern, D. (1973). On Kinesic Analysis. *The Drama Review*, 17, 114–131.
- Stevenson, M. F. & Poole, T. B. (1976). An Ethogram of the Common Marmoset (*Calithrix Jaccus*): General Behavior Repertoire. *Animal Behavior*, v. 24, 428–451.
- Thwaites, T., Lloyd, D. & Warwick, M. (1994). *Tools for Cultural Studies: An Introduction*. South Melbourne: Macmillan.
- Young, A. W. & Ellis, H. D. (Eds.) (1989). *Handbook of research on face processing*. Amsterdam: North-Holland.
- Χοντολίδου, Ε. (1999). Εισαγωγή στην έννοια της πολυτροπικότητας. *Γλωσσικός Υπολογιστής* 1. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko1st/thematikes/print/3/>